

Geopolitikai gazdaságtan: a sokpólusú világ tudománya

A Kínában és más feltörekvő gazdaságokban végbemenő gyors gazdasági növekedéssel – aminek révén a gazdasági és politikai hatalom messze túlterjed eredeti centrumain, Nyugat-Európán és Japánon –, az a gondolat, hogy a világ gyorsan sokpólusúvá válik, ha ugyan nem az már ma is, általánosan elfogadott kellene hogy legyen. Ám mégsem az. Az a két tudományág, amely a nyugati világban a világkérdéseket tanulmányozza: a *nemzetközi kapcsolatok* (*international relations* – IR) elmélete, amely csak a politikára összpontosít, és a *nemzetközi politikai gazdaságtan* (*international political economy* – IPE), amely az 1970-es években jött létre, azzal az explicit céllal, hogy számba veszi a világgazdasági folyamatokat, egyaránt képtelen volt anticipálni vagy megmagyarázni a sokpólusú világot. És amikor ezek a tudományágak – a 2008-as világgazdasági válság nyomán, ami stagnálásba döntötte a nyugati világot, miközben a feltörekvő gazdaságok folytatták a gyors növekedést, s ami felgyorsította a sokpólusú világ kialakulását – rákényszerültek, hogy szembesüljenek ezzel a jelenséggel, tagadással és ellenséges indulatokkal reagáltak, ahelyett, hogy érzelmeiktől mentesen vizsgálták volna a helyzetet. Képviselőik az egyre erősebb bizonyítékokkal szemben is ragaszkodtak ahhoz, hogy az USA és a Nyugat hatalmi fölénye valóságos és kívánatos, mivel nem vették észre, hogy a sokpólusúvá válás milyen progresszív lehetőségeket rejt magában. Mi sem mutatja világosabban, hogy ezek a tudományok elavultak.

A jelen cikk egy új akadémiai tudományág, a *geopolitikai gazdaságtan* létrehozása mellett érvel, amely jobban meg tudja érteni a sokpólusú világot, képes rekonstruálni annak történelmi fejlődését és értékelné a benne rejlő progresszív lehetőségeket. Az alábbiakban az efféle megközelítés mellett szóló érveket fejtjük ki, és felvázoljuk annak kulcselemeit: az államok gazdasági szerepének centrális jelentőségét a modern világban, vagyis amit úgy fogok nevezni:

„a nemzetek anyagi valóságának”, a nemzetek egyenlőtlen és kombinált fejlődésének (EKF) dialektikáját, vagyis azt, hogyan vezetett e folyamat a sokpólusú világ kialakulásához, és a haladás milyen lehetőségeit rejti magában.

Ami a geopolitikai gazdaságtan mellett szól

A *The Discipline of Western Supremacy (A nyugati szupremácia tudománya)* c. tanulmányában¹ Kees van der Pijl amellet érvel, hogy a nemzetközi kapcsolatok tudománya régóta elfogadja a nyugati és amerikai hatalmi fölény intézményeit és gyakorlatát. „Idealista” és „realista” megközelítései egy, az angol-amerikai „Lockei” gondolkodásban gyökerező liberális világkormányzati modellt dolgoztak ki és érvényesítenek. A „diszciplína” szót mindkét értelmében alkalmazva „fegyelem” és „tudományág” (akadémiai tudományterület és bizonyos fajta, egy meghatározott rendszer érvényesülését kikényszerítő eljárások, gyakorlatok, diskurzusok és intézmények összessége), Kes van der Pijl kimutatja, hogy a nemzetközi kapcsolatok tudománya a nyugati hatalmi fölény tudományága lett.

*Geopolitical Economy: After US Hegemony, Globalization and Empire (Geopolitikai közgazdaságtan: az amerikai hegemonia, a globalizáció és a birodalom után)*² c. írásomban amellet érveltem, hogy a nemzetközi politikai gazdaságtan alapvető megközelítései, az „amerikai hegemonia” és a „globalizáció” fogalmi a világgazdaságnak mint harmonikus egységnek egyfajta kozmopolita felfogásán alapulnak. E megközelítések, amelyek a tizenkilencedik század szabadkereskedelmi eszméiben gyökereznek, a világgazdaságot úgy fogják fel, mint amelyet vagy a piacok irányítanak (ez a „szabad kereskedelem” és a „globalizáció”), vagy pedig egy domináns állam (ez az „amerikai hegemonia”). Az első megközelítésnél egyik állam sem számít, a másodiknál csak egyetlen állam számít (az USA). Az, hogy a világ sok nemzetállamra oszlik, e megközelítés képviselői szerint esetleges és következmények nélküli tényező, amely a legjobb esetben is csak az emberiség kulturális megosztottságát fejezi ki.

Ezeknek az elképzeléseknek egyfajta ideológiai célja volt, amikor egyetlen hatalom uralta a világot, mint Nagy-Britannia a tizenkilencedik században, vagy legalábbis megpróbálta uralni, mint az USA – sikertelenül – a huszadikban. A világgazdaságot a domináns nagyhatalom gazdaságának „kiterjesztéseként” kezelve, ezek a kon-

cepciók forgatókönyvükből kitörölték a legfontosabb – a sokpólusú világ kialakulásához vezető – világgazdasági folyamatot: a gazdaságba beavatkozó államok kialakulását, amelyek saját védőernyőjük alatt kifejlesztették saját nemzeti iparukat azért, hogy elkerüljék vagy megfordítsák azt a sorsot, hogy a tőkés ipari országok mezőgazdasági szolgáltatói vagy más módon függő „tartozékai” legyenek – és ehelyett megkérdőjelezték azok dominanciáját.

Ezek a kritikák azt mutatják, hogy a nemzetközi kapcsolatok tudománya és a nemzetközi politikai gazdaságtan osztoznak egyfajta közös intellektuális önhittségben: az „önszabályozó piac” fogalmának fetiszálásában. Az „önszabályozó piac” a kapitalizmus elengedhetetlen feltétele. Hamis módon elválasztja a politikát a gazdaságtól, mint a kapitalisták szabadságának szférájától, elkendőzve a kapitalizmus igazságtalanságát és anarchiáját. Tudomásul venni ezeket, azt jelentené ugyanis, hogy különböző társadalmi tényezőknek, mindenekelőtt az államnak, be kellene avatkoznia ezek korrigálása érdekében, s korlátoznia kéne a kapitalisták szabadságát. Marx az önszabályozó piac eszméjét „vulgáris közgazdaságtanként” bélyegezte meg. Miközben az „önszabályozó piac” eszméje – mint legutóbb 2008-ban láttuk – soha nem gátolta meg a tőkés államokat abban, hogy megmentsék a kapitalistákat a kapitalizmus nagyon is valóságos válságaitól, nagyon hasznosnak bizonyult, mint eszmei fegyver a dolgozók olyan követeléseivel szemben, hogy az állam az ő érdekében avatkozzon be a gazdaságba.

Az önszabályozó piac eszméje nem a tizenkilencedik század régi limlomja. Mi ma úgy ismerjük, mint neoklasszikus közgazdaságtant. Az 1870-es években alakult ki, hogy felváltsa a klasszikus politikai gazdaságtant, azután és pontosan azért, mert Marx és Engels a klasszikus politikai gazdaságtan centrális kérdéseit olyan módon oldották meg, amely a kommunizmus irányába mutatott, ezzel pedig ez a közgazdaságtan használhatatlan lett a kapitalista társadalom legitimációs céljaira. A neoklasszikus közgazdaságtan viszont visszanyúlt Marx és Engels elé, „Ricardo fikcióihoz”,³ hogy ott megtalálja két fegyvert: Say törvényét, amely tagadta a túlkínálat és a válságok lehetőségét, illetve a komparatív előnyök elméletét, amely a szabad kereskedelmet úgy mutatta be, mint amely kölcsönösen előnyös a benne részt vevő nemzetek számára – jóllehet a hatalmas kapitalista nemzetek kívülre helyezték saját árufölöslegeiket, árudömpinggel árasztva el azokat a társadalmakat, amelyek nem voltak elég hatalmasak ahhoz, hogy ellenálljanak...

A neoklasszikus közgazdaságtanban gyökerezik az a fajta munkamegosztás a társadalomtudományok között, amely ma uralja a nyugati szellemi életet. Amikor Max Weber azzal igazolta a társadalomtudomány ágainak egymástól való elválasztását, hogy ezt a modern élet autonóm, saját logikájukat követő szférákra való szétválása követeli meg, akkor elsősorban a közgazdaságtan autonómiájára gondolt. A neoklasszikus közgazdaságtan révén az önszabályozó piac ideológiája megfertőzi az összes többi társadalomtudományi diszciplinákat, mint amilyen a nemzetközi kapcsolatok elmélete és a világgazdaság politikai gazdaságtana. Még a baloldali vagy kritikai tudományosság sem marad érintetlen tőle.⁴

Csak ritkán méri fel a maga teljességében, hogy mennyire eltorzítja a nemzetközi kérdések megértését az önszabályozó piac ideológiája. A neoliberális közgazdaságtant joggal kritizálják azért, amiért aláássza az átmenetben lévő és fejlődő gazdaságok gazdasági fejlődését; egy szakember még amellet is érvelt, hogy a neoliberalizmus azt jelenti, hogy „kirúgjuk a létrát a lábunk alól”,⁵ eldobva a protekcionista gazdaságpolitikát és a tervezést, amely a Nyugat gazdasági fejlődését is lehetővé tette. Ámde az ilyen kritikák nem adnak a kezünkbe valamilyen átfogó magyarázatot a nemzetközi kapcsolatoknak a tőkés éraban működő valóságos dinamikájáról.

Nos, ez az, amit a geopolitikai gazdaságtan kínál nekünk. Arra törekszik ez az új tudományág, hogy visszanyerje azokat az értékes meglátásokat, amelyekhez a klasszikus politikai gazdaságtan eljutott Marxig és Engelsig, de belefoglalva megközelítésébe őket magukat is, és mozgósítsa a neoklasszikus közgazdaságtan későbbi kritikusaiban – John Maynard Keynes, Michael Kalecki, Polányi Károly és a „fejlődő országokkal” foglalkozó mai teoretikusok munkáiban⁶ – rejlő szellemi erőforrásokat is. Ezeket a gondolatáramlatokat összekapcsolva, a geopolitikai közgazdaságtan elveti a neoklasszikus közgazdaságtant, a maga ricardiánus fikcióival az „önszabályozó piacról”, és meg akarja haladni a gazdaság és a politika hamis szétválasztását. Egyszermind elkerüli a modern társadalomtudományoknak azt a téves tendenciáját, hogy úgy képzelik: létezik a „nemzetközi kapcsolatoknak” egy elkülönült területe, a maga autonóm mozgástörvényeivel; ehelyett a nemzetközi politikai közgazdaságtan úgy látja a nemzetközi viszonyokat, mint amelyek az egyes államok a többi államokkal való interakcióikat is meghatározó, belső struktúrájában és dinamikájában, s az ebből fakadó társadalmi kényszerűségekben és hajtóerőkben gyökereznek.

A kapitalizmus rendszere időről időre sokféle gazdasági válságjelenségnek van kitéve,⁷ de legélesebb szemű elemzői főleg arra a tendenciára koncentrálnak, hogy áru- és tőkefelesleg jön létre a gazdaságban. Marx és Keynes kritizálták Say törvényét, amely szerint nincs szisztematikus túlkínálat a tőkés gazdaságban,⁸ míg a magyar közgazdász, Kornai János a kapitalizmust mint keresletkorlátos rendszert szembe állította a szocializmussal mint kínálatkorlátos rendszerrel. Marxnál a tőkefelesleg jelensége a tőkés gazdaságban a süllyedő profitráta tendenciájaként jelenik meg, Keynesnél pedig a tőke csökkenő háttérhasznaként.⁹

Mivel a kapitalizmus nem pusztán a kizsákmányolás és az anarchia rendszere, hanem egyszersmind azoknak a társadalmaknak, amelyekben létrejött, termelési rendszere, a tőkésállamok elkerülhetetlenül megpróbálják megoldani a kapitalizmus problémáit, s eközben jelentős mértékben módosítják is a kapitalizmus struktúráit. Polányi sajátos módon fogalmazta meg ezt: a kapitalizmusban a munkaerőt, a földet és a pénzt egyaránt áruként kezelik, még ha nem is eladásra termelik őket. Az, ahogy ezeket a termelési tényezőket a kapitalizmus kezeli, oly mértékben romboló hatással van e társadalmakra, hogy az államok a munkajogi, környezetvédelmi és szociális szabályozás teljes fegyvertárával kénytelenek megvédeni a társadalmat a tőke logikájától.¹⁰ Ezért a kapitalizmus mindig olyan rendszer, amelyben a piacok kombinálódnak a működésüket módosító szabályozással.

A kapitalizmus ellentmondásait és legitimációs deficitjét kezelve, az államok nemzetközi és/vagy hazai keretek között cselekszenek, attól függően, hogy az adott társadalmi és nemzetközi erőegyensúly mellett melyik eljárás milyen árral jár.

Odahaza az államok szabályozhatják a tőkéségek közötti kapcsolatokat, annak érdekében, hogy megmentsék őket a potenciálisan valamennyiükre veszélyes szabad versenytől. De szabályozhatják a tőkéségek és más osztályok közötti viszonylatokat is – például úgy, hogy a parasztnak ártámogatást nyújtanak, a munkásokat a bérek és a foglalkoztatás szabályozásával segítik –, hogy így elérhető legyen a gazdaság számára a mennyiségileg és minőségileg megfelelő nyersanyag- és munkaerő-kínálat. Az állam akciói, persze, mindig a társadalmi erőviszonyokat tükrözik: miközben segíthetik a kapitalistákat abban, hogy a profitok csökkenését a munkások bérének leszorításával tartóztassák fel, a történelem során a munkásosztály

harcai arra is rákényszerítették őket, hogy demokratizáljanak és jóléti államokat hozzanak létre.

Nemzetközi vonatkozásban viszont, amint azt az imperializmus elméletei – mindenekelőtt a klasszikus marxista elmélet – kimutatták, a túltermelésre és a tőkefölöslegre irányuló, rendszerszintű tendencia nyílt és burkolt imperializmushoz, hódításokhoz vezetett.¹¹ A gyenge vagy semmilyen államszervezettel sem rendelkező területek, amelyeket jogilag is – olcsón – gyarmattá tettek az erős kapitalista államok, az otthon eladhatatlan áruk és a hazai tőke piacául szolgáltak, és sok olyan ország is, amely névleg nem volt gyarmat, ugyanezt a szerepet töltötte be a tőkés világrendszerben. Az ilyen alávetettség a tőkés nagyhatalmaknak azzal járt, hogy a gyarmatosító országok többletjvai és többlettőkéje elárasztotta ezeket a társadalmakat. Miközben ez átmenetileg áldásosnak tűnhetett e társadalmak számára, valójában ezeknek a javaknak a dömpingje általában lerombolta a gyarmatokon és félgyarmatokon a hazai termelési kapacitásokat, s így végül a gyarmati lakosság lehetőségét is arra, hogy fizetőképes fogyasztója legyen azoknak az áruknak, amelyekkel az anyaország elárasztotta. A gyarmatosító országból jövő beruházás viszont a helyi termelés feletti ellenőrzést az idegen tőkések és hatalmak kezébe adta.

Miközben sok társadalom nem tudott ellenállni a gyarmatosítóknak, mások képesek voltak ellenállni a Nyugatnak, és ezt meg is tették – ahogy megtették végül a gyarmatok is. A nemzetközi imperialista uralom és az annak való ellenállás eme dialektikája miatt a világ gazdasági rendszer története – ellentétben az egységesült és harmonikus világkapitalizmus elképzelésével – kezdettől fogva egy állandó konfliktusokkal járó és államközpontú logikát mutat: az egyenlőtlen-kombinált fejlődés logikáját.

Egyenlőtlen és kombinált fejlődés

Habár Trockij a legteljesebben a *History of the Russian Revolution*ban¹² fejtette ki az egyenlőtlen-kombinált fejlődés gondolatát, ennek gyökerei ott rejlenek Marx és Engels munkásságában, a klasszikus politikai gazdaságtanban és abban a közös elméleti keretben, amelynek révén az orosz forradalmárok megpróbálták megérteni: a világ első kommunista forradalma miért egy elmaradott országban ment végbe.¹³ Az orosz emigráns intellektuel, Alexander Gerschenkron,¹⁴ aki a Harvardon tanította a szovjet gazdaságtörténetet, beemelte az

egyenlőtlen és kombinált fejlődést a háború utáni amerikai szellemi élet felső régióiba.

Az egyenlőtlen és kombinált fejlődés elmélete szerint, a kapitalista fejlődés természeténél fogva egyenlőtlen módon bontakozik ki, egyes országokban és régiókban koncentráliódik. Ugyanúgy, ahogy a kapitalizmus osztályegyenlőtlenségeket teremt az egyes társadalmakon belül, egyenlőtlenségeket teremt a társadalmak között is, és így, ahogyan osztályharcok alakulnak ki a nemzeteken belül, harc folyik a nemzetek között is. Ellentétben a nemzetközi kapcsolatok „realista” elméletének elcsépelet, az államok közötti örökös harcról szóló formuláival, az egyenlőtlen és kombinált fejlődés elmélete szerint, a nemzetközi küzdelem specifikusan *kapitalista* jelenség. A fejlettebb kapitalista nemzetek arra törekszenek, hogy fenntartsák és kiterjesszék az egyenlőtlenségeket és így megnöveljék lehetőségeiket arra, hogy „kívülre helyezték” a kapitalizmus ellentmondásainak következményeit. Ténylegesen ez az imperializmus. Azonban a kombinált fejlődés törvényszerűségei biztosítják, hogy ez ne maradjon állandó és változatlan struktúra.

Ugyanis a többi nemzet (a fejlett tőkés nemzeteken kívül) egyáltalán nem örömet szenved el az imperialista uralmat. Amelyeknek megvan rá a lehetőségük, azok megpróbálják a kombinált vagy versengő fejlesztés révén kérdésessé tenni az alávett helyzetet, gazdaságaik védelme és tervezése révén „védőernyő” alatt kifejleszteni nemzeti iparukat. Ez ölthet tőkés formákat, mint az Egyesült Államok, Németország és Japán késő tizenkilencedik századi iparosítása során, vagy nem kapitalista formákat, mint a Szovjetunióban és Kínában. Miközben a kombinált fejlődés nem mindig jár sikerrel, *nélküle* soha semmilyen felzárkózás nem volt lehetséges, sem a Nyugaton, sem máshol.¹⁵

Miközben a domináns államok arra törekszenek, hogy saját gazdaságukat az általuk uralt gazdaságok mintegy kiegészítsék, például úgy, hogy saját ipari termékeik piacaivá vagy az olcsó nyersanyag és munka szolgáltatóivá teszik őket, a versengő nemzetek viszont hasonlítani próbálnak vetélytársaikhoz az ipari és technológiai fejlettség szintjét tekintve.

Miként az osztályharcnak, úgy az egyenlőtlen és kombinált fejlődésnek is a gazdaság nagyobb mértékű állami szabályozása az eredménye. Az egyenlőtlenség fenntartása és kiterjesztése (a domináns országok részéről) éppúgy kiterjedt állami fellépést követel meg, mint a kombinált fejlődés melletti elköteleződés. Mindkét fajta erőfeszítés

módosítja a kapitalizmus működését. A fő különbség köztük az, hogy az előbbi tipikusan magában foglalja a kapitalista szabadságjogok kiterjesztését otthon és nemzetközi méretekben, míg az utóbbihoz hozzátartozik ezek korlátozása és a gazdaság ellenőrzése-irányítása a kapitalista kombinált fejlődés esetén, vagy teljes felszámolása (a kommunizmusban). Nem csoda, hogy a kapitalisták rendszerint nehéz szívvel vágnak bele a kombinált fejlesztésbe: legtöbbször a kombinált fejlődés indította útjára, ám fel is számolhatja őket, mivel, mint Fred Block kimutatta: „teljesen lehetséges, hogy a nemzeti kapitalizmus (azaz a kombinált fejlődés) egyszerűen csak az első megálló a valamilyen fajta szocializmushoz vezető úton.”¹⁶

Természetesen, a kombinált fejlesztésnek ellenállnak a tőkés világrendszer domináns országai is. Az első világháború közismerten a világ gazdasági „status quo” haszonélvezői és az azt megkérdőjelező nemzetek közötti küzdelem volt. A hidegháború is több volt, mint a kapitalizmus és a kommunizmus közötti versengés: ezt a háborút a Nyugat általánosságban a kombinált fejlesztés ellen vívta, lett légyen az kapitalista vagy kommunista. Ez utóbbi alternatíva volt mindazonáltal a kombinált fejlődés legerőteljesebb formája, s még ma is a Kommunista Párt által vezetett Kína kombinált fejlődése jelenti a legerősebb kihívást a kapitalista nagyhatalmak számára, miközben Oroszország még mindig erős katonai hatalma, amellyel szembe-sülnek, a szovjet korszak öröksége. Bármit is mond a szabadpiaci retorika, az állami irányítás történelmileg inkább bizonyult képesnek növekedést generálni, mint a piaci gazdaságkoordináció.

A világ sokpólusúvá válása annak a ténynek a következménye, hogy az egyenlőtlen és kombinált fejlődés dialektikájában az utóbbi érvényesült az előbbivel szemben. A kombinált fejlődés egyre szélesebb körben terjesztette ki a termelési kapacitást a világban, egymást követő hullámokban: az Egyesült Államok iparosítása, Németország és Japán iparosítása 1870 körül, a Szovjetunióé az 1930-as években, együtt a gyarmati országokban bekövetkezett ama szerény mértékű iparosítással, amit az tett lehetővé, hogy a Nagy Válság lerombolta a kereskedelmi kapcsolatokat a Nyugat és gyarmatai között; Nyugat-Európa és Japán állam vezérelte gazdasági újjáépítése a háború után, az újonnan iparosodott országok (Dél-Korea és Tajvan) fejlődésének első hulláma az 1970-es években, amelyet aztán mások követtek, majd a huszonegyedik században a BRIC és más feltörekvő gazdaságok. Mivel minden egyes hullám a sikeresen fejlődő országok egyre nagyobb csoportját hagyta maga után, amelyek egymással versengtek a pia-

cokért és a beruházási lehetőségeikért, a kevésbé fejlett országoknak ez egyre több esélyt kínált, és könnyebbé tette a további kombinált fejlődési pályát.

Az EKF elmélete az osztály- és a nemzetközi küzdelmeket ugyanazon elméleti keretben értelmezi, s láthatjuk, hogy gyakran ezek a konfliktusok egymást erősítik. Íme, egy fontos példa: az imperialista országok munkásosztályai gyakran profitálhattak az imperializmusból, mivel a kapitalisták a maguk az egész világon szerzett profitot nagyobb arányban ruházták be az anyaországban, kiterjesztve ezzel a foglalkoztatást. Azonban még inkább javukra vált a gyarmatosítás megszűnése és az újonnan függetlenné vált országok összetett fejlődése a második világháború után. Ahogy az imperialista országok elveszítették a gyarmati piacokat és egyre inkább a hazai piacokra és a munkásosztály növekvő fogyasztásából eredő keresletre támaszkodtak, a munkásosztály magasabb bérekre irányuló követeléseik egyre nagyobb sikert értek el. A munkásosztály fogyasztásának aránya a nemzeti jövedelmen belül soha nem növekedett olyan mértékben egyszerre, mint a második világháború után, s azóta is többé-kevésbé állandó maradt. Emellett még a kombinált fejlesztés mérsékelt sikeres kísérleteinek is sikerült olyan növekedési rátákat produkálniuk az egy főre jutó nemzeti jövedelmet illetően, amelyek többszörösei voltak a gyarmatosítás alatti csaknem-stagnálás adatainak.¹⁷ Ez az inkább a belső piacok által előrehajtott növekedés volt az, a fejlett és a fejlődő kapitalista országokban egyaránt, amely lefektette az alapjait a háború utáni, általunk „aranykorként” ismert korszak legendás gazdasági növekedésének...

Amerikai hegemonia?

Az EKF elmélete megdönt sokféle mítoszt a tőkés világrendrőről, melyek aztán jöttek létre, hogy véget ért az ötvenes-hatvanas évek „aranykora”, s újraéledtek a neoliberais, szabadpiaci eszmék. A legfontosabb e mítoszok közül az, hogy az Egyesült Államok követte az Egyesült Királyságot a világgazdaság „hegemon hatalma” szerepében. Az egyenlőtlen fejlődés lehetővé tette az Egyesült Királyságnak, hogy egy ideig uralja a világgazdaságot,¹⁸ de a vele versengő országok, az USA, Németország és Japán iparosítása nemcsak véget vetett ennek a dominanciának az 1870-es évekre, hanem ezek a több oldalról jelentkező vetélytársak egyszerűen sokpólusúvá tették a világot:

az Egyesült Királyság elvitathatatlan uralma megismételhetetlennek bizonyult. Az Egyesült Államok kitartó próbálkozásai arra, hogy az USA kövesse Nagy-Britanniát ebben a domináns szerepben (aminek történetét az „amerikai hegemonia” tézisést valló tudósok¹⁹ egyfajta átfogó világrendszer-elmélet rangjára akarták emelni) kudarcot vallottak, arra redukálódtak – tekintettel arra, hogy az Egyesült Államok nem szerezhetett meg olyan formális értelemben vett birodalmat, mint a britek –, hogy a dollárt tették az egész világ fizetőeszközüvé, és csak rombolást hagytak maguk után.

Az a világ, amely belépett az 1914 és 1945 közötti harmincéves válság²⁰ korszakába, talán sokpólusúvá vált – de mégis a „birodalmak” világa maradt. Az EKF válsága megváltoztatta a nemzeti és a világ-gazdaságok szerkezetét és dinamikáját, és a világ, amely kiemelkedett ebből a tűzkohóból, egyfajta nemzetközi világ lett, egy olyan világ, amely már nem birodalmakból, hanem nemzetgazdaságokból állt. A történelem mérlege minden korábbinál egyértelműbben billent a kombinált fejlődés, nem pedig az egyenlőtlenségek fennmaradása felé, amire az USA a maga világhatalmi reményeit építette.

Nemzetközi vonatkozásban az történt, hogy éppen amikor a tőkés országok belekerültek a Nagy Válságba, a Szovjetunió iparosodott és ezzel biztosította a szövetségesek győzelmét a nációk felett. A kommunizmus Kelet-Európában és Kínában még több területet és népességet szakított ki a kapitalizmus rendszeréből, s a megnövekedett kommunista tömb támogatta a gyarmati rendszer felszámolását és kiszélesítette a kombinált fejlődés lehetőségeit. Habár a gyarmatosítás által visszavetett országok számára sokkal nehezebb feladat volt ez, mint a többi népeknek, a fejlődő világban jelentős méreteket öltött a kombinált fejlődés, és megvetette az alapjait az 1980-as, 1990-es és 2000-es évek kombinált fejlődésének.²¹ A kommunizmus fenyegetése az USA-t is rákényszerítette arra, hogy lehetővé tegye a kombinált fejlődést Nyugat-Európában és Japánban, s az ezt követő évtizedekben az olyan „újonnan iparosodó országokban” (NIC), mint Dél-Korea és Tajvan, amelyek ráadásul a kommunizmus elleni harc frontvonalában helyezkedtek el.

Az egyes országokon belül pedig a gazdaságok össznemzetibb jellegűvé és államilag irányítottabbakká váltak, mint valaha. A hazai munkásosztályok újonnan nyert központi szerepe döntő jelentőségű volt: nemzetközi vonatkozásban éppúgy, mint az egyes országokban, megrendítette a dominancia és az alárendeltség alapvető struktúráit, és megvetette az „aranykor” alapjait. Hiszen a gazdasági növekedés

– aminek döntő jelentősége volt a nemzetgazdaságok méretének fenntartásában a többi gazdasághoz képest (s ami része volt nemzetközi presztizsüknek is, amellet, hogy, ezt sem szabad elfelejtenünk, szavazati jogosultságot jelentett az olyan kulcsfontosságú nemzetközi intézményekben, mint az IMF és a Világbank), és/vagy a nemzeti tőkésosztályok hatalmának fenntartásában és bővítésében – mindenekelőtt bővülő hazai keresletet követelt meg. Az újjáépítést és fejlesztést szolgáló tervezés során a foglalkoztatás és kereslet magas szintjének fenntartását, illetve a jóléti állam és a közszolgáltatások kiterjesztését szolgáló makrogazdasági gazdaságirányítást kiegészítette a hazai termelőket és piacokat féltékenyen védő protekcionizmus. Az USA erőfeszítései arra, hogy fenntartsa a többi gazdaság „nyitottságát” az amerikai exportra, megfeneklettek az elkeseredett kereskedelmi alkudozások során, miközben az a törekvés, hogy ő maga mutasson példát a „gazdasági nyitottságra”, csak ahhoz vezetett, hogy gazdasága nyitottabbá vált a külföldi importárúk behatolására és elveszítette versenyképességét. A nemzetközi kereskedelem felgyógyult a két világháború közötti összeomlásából, de lassabban növekedett a GDP-nél, s ez jelezte, hogy a belföldi keresletnek milyen központi jelentősége van.

Az újonnan függetlenné vált fejlődő országok meglehetősen erőteljesen növekedtek, és határozottabban képviselték saját érdekeiket a nemzetközi politika színterén, olyan *Új Nemzetközi Gazdasági Világrendet* követelve, amely megkönnyítené kombinált fejlődésüket. A növekedés elkezdte szűkíteni az egy főre jutó nemzeti jövedelem különbségét a fejlődő és a fejlett világ között. Némileg ironikus módon, ez a „kiegyenlítő” fejlődés pontosan azért lassult le, mert a munkásosztály részéről jövő kereslet bővülése oly mértékben fokozta a fejlett országok növekedését, hogy Nyugat-Európa és Japán növekedése tette ki a korszak világgazdasági növekedésének nagyját. A kombinált fejlődés tette lehetővé az ötvenes és hatvanas évek növekedésének „aranykorát” pontosan azzal, hogy megváltoztatta a kapitalizmust olyan irányban, hogy a társadalom szélesebb szektoraik érdekeit (is) szolgálja.

Ez a világ, az önállóan fejlődő nemzetgazdaságok világa meghiúsította a dollárral kapcsolatban táplált amerikai reményeket. Annak ellenére, hogy az aranykor növekedése felére csökkentette az USA viszonylagos súlyát a világgazdaságban, az USA – bár még mindig a világ legnagyobb gazdasága maradt – már csak egy volt a nemzetgazdaságok között. Az a karrier, amelyet az angol font befutott, amikor

„világpénz” lett, a birodalmi lét terméke volt: Nagy-Britanniának a gyarmatai szolgáltatták azt a pénztöbbletet, amelyet Nagy-Britannia exportált, s ezzel ellátta az egész világot értékálló készpénzzel. Gyarmatok nélkül az Egyesült Államok nem exportálhatott tőkét a szükséges mértékben, akkor sem, amikor beruházásokra volt szükség, hogy megóvja gazdaságának viszonylagos méretét a gyorsabb csökkenéstől, és a szervezett munkásosztály ereje politikailag érzékeny kérdéssé tette a foglalkoztatás szintjét.

Keynes előre látta az új körülményeket, és a Bretton Woods-i konferencián, 1944-ben, olyan nemzetközi pénzügyi intézményeket javasolt, amelyek célja az lett volna, hogy lehetővé tegyék a nemzetgazdaságoknak, hogy közösen törekedjenek a prosperitásra: a *Bancort*, egy többoldalú megállapodással létrehozandó világvalutát, amely rögzített árfolyamon lett volna átváltható az egyes nemzeti valutákra, s így hivatalosan elszámolhatók lettek volna az egyes országok közötti kereskedelmi tranzakciók, egy nemzetközi klíring-szövetséget, amely a megmaradó egyensúlyzavarokat is minimálisra csökkentette volna úgy, hogy bünteti a kereskedelmi és pénztöbbleteket, valamint a deficit és a tőke nemzetközi ellenőrzését, amely megakadályozta volna a spekulatív nemzetközi tőkemozgásokat. Az Egyesült Államok hatalmi politikája megghiúsíthatta ezeket az elképzeléseket, de nem biztosíthatta a dollár sikerét. Ami ma nekünk úgy jelenik meg, mint a dollár folyamatos dominanciája a háború után, az valójában egy sor kísérlet és kudarc volt csak.

Nem lévén képes a szükséges mértékben tőkét exportálni, a Marshall-segély Nyugat-Európának túl csekély volt, és az 1950-es években dollárhány lépett fel többször is – az Egyesült Államok ahhoz folyamodott, hogy az állam fizetési mérlegének megterhelése révén szolgáltatott dollárt a világ gazdaságnak. Ez a megoldás azonban az úgynevezett *Triffin-dilemmához* vezetett: az államháztartás deficitje lenyomta a dollár értékét és csökkentette nemzetközi fizetőeszközként való elfogadottságát. Amikor 1958-tól a dollár átváltható lett más valutákra, akkor a dollárhány dollárfölösleggé alakult át. Az arany kifolyt az Egyesült Államokból: sem az 1961-es aranytartalék-képzési kísérlet,²² sem más próbálkozások nem segítettek, és 1971-ben a dollár aranyfedezete megszűnt.

Ha a kombinált fejlődés indította el az aranykort, akkor 1970 körül véget is vetett neki. Ez a fő következtetése Robert Brenner mesteri elemzésének a „hosszú fellendülésről”, ahogyan ő nevezi az aranykort, és a „hosszú visszaesésről”.²³ A „hosszú visszaesést”, amely mind a mai napig sújtja a fejlett ipari országokat, a gyáripar csökkenő profitrátái okozták – amelyek azért alakultak ki, mert túltermelés és túl nagy termelési kapacitás jött létre az újjáépült Nyugat-Európa és Japán kereslet szintjéhez képest. A hosszú visszaesés pedig tartósnak bizonyult – érvel Brenner –, mert miközben a folyamatos kombinált fejlődés egyre több termelő kapacitást adott hozzá a világgazdaság rendszeréhez, beleértve immár a kínai gazdaság felfokozott termelését is, sem a tőkés cégek, sem a kormányok nem engedték meg a „tőkeértékek megsemmisítését” – a már befektetett, és nem elég profitábilis tőke leértékelését, ha nem is fizikai állagában, de legalábbis értékét tekintve –, legalábbis nem olyan mértékben, amely szükséges lett volna ahhoz, hogy erőteljes gyártási beruházások induljanak meg. Teljesen beteg logika szerint jártak volna el, ha ezt teszik: ők veszítenek, vetélytársaik pedig nyernek.

A világgazdaság bővítése a munkásosztály és a Harmadik Világ termelékenységének és fogyasztásának növelése révén, szintén az egyik kiút lehetett volna, és ezt ajánlotta a Brandt Bizottság is. Azonban ez azt involválta volna, hogy a nyugati tőkésosztályok rovására növelik ezeknek a fogyasztói csoportoknak a vásárlóerejét. A vezető tőkés országok a neoliberális alternatívát preferálták: megpróbálták úgy növelni a profitabilitást, hogy támadást intéztek ezeknek a csoportoknak a jövedelme ellen. Több mint három évtizeddel azután, hogy az Új Jobboldal kormányai (az 1980-as években) elkezdték bevezetni ezeket az intézkedéseket úgy tűnik, hogy ez a megközelítés nemcsak nem állította helyre a tőkés vállalatok profitrátáit, hanem még súlyosbította is a válság hátterében álló problémát azzal, hogy korlátozta a kereslet növekedését. A huszonegyedik század úgy találta a nyugati társadalmakat, hogy enervált és finanszírozódott kapitalista rendszerek terhe alatt roskadoztak, egy régóta stagnáló Japánnal és a 2008-as és 2010-es, az Egyesült Államokat, illetve Európát sújtó krízisekkel.

A hosszú fellendüléssel összehasonlítva, a hosszú visszaesés alatt a növekedés nemcsak csekélyebb volt, hanem zéróösszegűvé vált, és finanszírozódott. A hosszú fellendülés alatt gyakorlatilag minden

ország együtt növekedett, most viszont, a nyugati munkásosztály ellen intézett támadással és a stagnáló hazai piacokkal, a fejlett ipari világ egyik része csak a többiek rovására növekedhet. A fejlődő világ két „elveszett évtizedet” szenvedett el az 1980-as és 1990-es években az IMF és a Világbank strukturális igazodási programjai alatt, miközben az átmenetben lévő gazdaságokat²⁴ az 1990-es években visszavetette a sokterápia. Végül a hosszú visszaesés során a növekedés finanszírozódott, a részvénytőzsdei buborékok felfúvódására támaszkodott, amelyek kipukkadása aztán egyre súlyosabb következményekkel járt, és végül a 2008-as és a 2010-es válságokba torkollott. Ebben a történetben döntő szerepet játszott az, hogy az USA folyamatosan megpróbált a dollárnak döntő világgazdasági szerepet biztosítani.

Az összes lelassuló kapitalista gazdaság hajlamos a finanszírozódásra, amikor a profitokat nem termelő beruházásokra, hanem spekulációra fordítják. Azonban ez nemzetgazdaságokon belüli jelenség maradt volna, ha nem lett volna egy sor, dollárban megvalósuló finanszírozási jelenség, lényegében nemzetközi tőzsdei buborékok, amelyekről 1971 után a dollár világpiacon szerepe függött, és azok a változások – mint amikor az USA minden országra nyomást gyakorolt, hogy szabadítsák fel a tőkemozgásokat –, amelyeket ezek a buborékok szükségessé tettek. Ezek a változások megnövelték a dollár utáni spekulatív keresletet, ellensúlyozva az USA deficitjének negatív hatását a dollár értékére.

A rombolás, amelyet a finanszírozódásnak ezek a folyamatai maguk után hagytak, ahogy a pénzügyi krízisek padlóra küldték a korábban erőteljesen fejlődő gazdaságokat, nemcsak erősítette a kritikákat a dollár világgazdasági szerepével szemben, hanem arra készítette a magán- és állami tőketulajdonosokat, hogy megszabaduljanak a dollártól. Az Egyesült Államok legközelebbi szövetségesei, az európaiak, a „valutakígyó” beindításával a hetvenes évek elején,²⁵ élen jártak abban, hogy kölcsönös tranzakcióikból kiküszöböljék a dollárt. Ez a folyamat teljesedett ki az euró bevezetésével a 2000-es években. Az összes vele járó probléma ellenére, az euró utat tört azok felé az új, nemzetközi pénzügyi intézkedések és intézmények felé, amelyeket a huszonegyedik században az USA gazdasági hegemóniáját megkérdőjelező, feltörekvő országok hoztak létre – különösen Kína és a BRIC –, kezdve a viszonylag kisebb súlyú megállapodásokkal az egymás nemzeti valutáival való kereskedést illetően, egészen a mamut méretű *Asian Infrastructure Development Bank*ig.

Ezeknek a kezdeményezéseknek az volt a céljuk, hogy hosszú távú beruházási tőkéket nyújtsanak ezeknek az országoknak, és nem kívánták meg a tőkeszámlák veszélyes liberalizálását, ellentétben a nyugati, rövid távú haszonra törekvő tőkékkel, amelyek a tőkeszámlák liberalizálását követelték, soha nem ruházták be őket termelékenyen, működésük veszélyes tőzsdei buborékokhoz vezetett, és a pénztartalékok felhalmozásának költséges biztosítékait követelte meg. Ma, amikor a sokpólusú világ egyre több feltörekvő ország fejlődését teszi lehetővé és egyre több országot tesz képessé arra, hogy elutasítsa a dolláralapú pénzügyi rendszert, annyira széles körben felismerték azt, hogy a dollár „világpénz”-szerepe a végéhez közeledik, hogy még az Egyesült Királyság is megértette – amely pedig mindig a dollár alapú rendszer döntő fontosságú támasza volt –, ha meg akarja őrizni pénzügyi központjának, a londoni Citynek a világ pénzügyeiben betöltött központi szerepét, akkor csatlakoznia kell Kínához és az általa reprezentált új pénzügyi rendhez.

A sokpólusú korszakban rejlő progresszív lehetőségek

A huszonegyedik században látható kontraszt Kína és a többi feltörekvő gazdaság növekedése és a fejlett ipari országok stagnálása között, véletlenszerű, esetleges történelmi jelenségnek tűnhet, ám valójában mélyen gyökerezik az EKF tendenciájában. Miközben a hosszú visszaesés alatt túlságosan sok fejlődő és átalakuló ország képtelen volt ellenállni a neoliberalizmus rohamának, a feltörekvő országok egy új „hadoszlopa” sikeres kombinált fejlesztésekbe tudott belefogni, vagy azért, mert nagyjából kívül maradtak a Nyugat diktátumainak hatókörén, mint Kína, vagy pedig, mert képesek voltak bizonyos mértékű függetlenséget megőrizni a nemzetközi neoliberalis trenddel szemben, mint India, illetve visszanyerték gazdasági önállóságukat, miután megtapasztalták a neoliberalizmus katasztrofális következményeit, mint Oroszország és Latin-Amerika a 2000-es években. A feltörekvő gazdaságokban a növekedés szélesebb körre terjesztette ki az anyagi jólétet, mint korábban, és erőteljes maradt, legnagyobbbrészt azért, mert ezeknek az országoknak a gazdasága kevésbé finanszírozódott és jobban a termelés fejlesztésére összpontosított. Az ezek által az országok által a Nyugat számára jelentett gazdaságpolitikai kihívást nyilvánvalóvá tette az, ahogy a nemzetközi gazdaságirányítási fórumokon felléptek az

IMF és a Világbank reformjáért; hogy a WTO és a klímakérdésben tartott nemzetközi csúcstalálkozók tárgyalásai holtpontra jutottak, és hogy létrehozták a már említett párhuzamos pénzügyi intézményeket. Ezeknek a gazdaságoknak az új, növekvő szerepe megjelenik a növekvő katonai feszültségekben is, különösen a Közel-Keleten, Ukrajnában és a Dél-kínai tengeren.

E konfrontációk lényege, hogy a nyugati, és különösen az amerikai kormányok és tőkés osztályok nem akarják elfogadni a feltörekvő gazdaságok folytatódó kombinált fejlődését és a nemzetközi gazdaságirányításnak azokat a változásait, amelyeket ez a fajta fejlődés lehetségessé és szükségessé tesz, mert a változások korlátozzák ezen nagyhatalmak lehetőségeit a – rendszerint spekulációs jellegű – profitszerzési műveletekre, méghozzá éppen akkor, amikor kétségbeesetten akarják bővíteni ezeket.

Miközben e konfrontációk túl sok emberéletbe és emberek megélhetésébe kerültek, mögöttes logikájuk sokkal ígéretesebb irányba mutat. Úgy tűnik, hogy a felgyorsuló kombinált fejlődés olyan világot teremtett, amelyben a gazdasági növekedés, még ha kapitalista jellegű is, csakis a kombinált fejlődés erősebb társadalmi kontroll alatt lévő, nemzetibb jellegű és ezért – potenciálisan legalábbis – demokratikusabb, „népibb” formáiban mehet végbe, amelyekhez hozzá tartozik a kapitalisták akcióinak erőteljesebb szabályozása. Ez pedig pozitív jelentőségűnek bizonyulhat a nyugati dolgozók számára, általában a fejlődő és átmenetben lévő országok számára, de még a bennük élő dolgozó emberek számára is.

A Nyugat és Japán finanszírozott kapitalizmusai többé nem képesek elfogadható mértékű termelésnövekedést produkálni. Pillanatnyilag a finanszírozott tőkeosztályoknak az államok politikája felett gyakorolt kontrollja a nyugati kormányokat olyan monetáris politikára szorítja rá, amelynek egyedüli célja, hogy likviditást nyújtson az éppen azoknak a pénzintézeteknek, amelyek a válságot okozták, hogy tovább folytathassák a profitszerzés egyedüli formáját, amelyre jelenleg képesek: a spekulációt; miközben a termelő gazdaság és a foglalkoztatás szintje visszaesik, a szegénység és az egyenlőtlenség pedig az égbe szökik. Ezt az elfogadhatatlan gazdaságpolitikát a nyilvánosság előtt szószátyár retorikával igazolják, amely szerint, a monetáris politika a reálgazdasági tevékenység szintjének emelésére irányul, és a növekedésre csak a monetáris politika következő lépéséig kell várni. Ennek a retorikának az a célja, hogy védelmet nyújtson az egyetlen alternatívával szemben, amely újra elindíthatná a széleskörű, a gaz-

daság reális lehetőségeire alapozott gazdasági növekedést: tudniillik az államköltségen végrehajtott nagyléptékű beruházások programját. Ennek az alternatívának a megvalósulását azért kell mindenáron megakadályozni, mert ez oly mérvű állami beavatkozást jelentene, amely eltávolítaná a kapitalistákat a gazdaság vezető pozícióiból. Ennek a helyzetnek a megértése nem valószínű, hogy az uralkodó körökre korlátozódik; annak a realizálása, hogy milyen helyzetben van a Nyugat, megjelent az Athén és Madrid utcáin folyó tüntetésekben, éppúgy, mint az amerikai városok elhanyagolt „rozsdáövezeteiben”²⁶. Számos értelmiségi és szervezet már most ilyen nagy beruházásokra hív fel a környezetvédelmi, az emberi kreativitásnak lehetőségeket nyújtó és a kulturális szektorokban.

A feltörekvő gazdaságokban a folyamatos növekedés szükségképpen együtt fog járni saját munkásosztályaik igényeinek bővülésével, ahogy a nyugati piacok lassanként elfogynak, a többi piacokat pedig saját országaik természetesen egyre jobban védik ezeknek az országoknak az áruival szemben.

Úgy tűnik, a kínai vezetés értette meg legvilágosabban „az írást a falon”: egy sor olyan kezdeményezésbe fogtak, amelyek céljai a hazai kereslet bővítése, kezdve a beruházások 2008 utáni fellendítésével, folytatva a napjainkban folyó béremelésekkel és a hazai kereslet bővítésével, s kiteljesítve ezt a tendenciát napjainkban az eddig elhanyagolt Nyugat-Kína fejlesztésére irányuló ambiciózus tervekkel, amik részei a kínai kormányzat „Új Selyemút” koncepciójának. A kínaiak gazdasági sikere nemcsak rendkívülien megnövelte a kínai példa hatását a feltörekvő országok tőkéire, hanem a körülmények kényszere ezeknek az országoknak az elitjeit hasonló irányba hajtja. Ez csak előnyére válhat a dolgozó embereknek a fejlődő és átmenetben lévő országokban, tehát az emberiség nagy többségének, nagyobb esélyt nyújt a sikerre abban a harcban, amelyet az anyagi és kulturális körülmények jobbításáért folytatnak.

Jegyzetek

¹ London, Pluto, 2014.

² London, Pluto 2013.

³ Uo. 34. o.

⁴ Radhika Desai: *The Value of History and the History of Value in: Tursan Subastas (ed.): The Great Meltdown of 2008. Systemic, conjunctural or Policy-created?* (Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA, Edward Elgar Publishing

- ⁵ Chang Ha Joon: *Kicking away the Ladder: Development Strategy in historical perspective* London, Anthem, 2002.
- ⁶ A szerző vélhetően a függőségelmélet teoretikusaira gondol. (A ford.)
- ⁷ „The Value of History and the History of Value” c. munkámban egy táblázatban rendszereztem a különböző fajta válságokat.
- ⁸ Claudio Sardoni: Keynes and Marx in: G. C. Harcourt – P. Riach: (eds.): *A „Second Edition” of the General Theory*. London, Routledge 1997.
- ⁹ Alan Freeman: „Going for the Juglar: Keynes, Schumpeter and the Theoretical Crisis of Economics. (A Congress of Arts and Humanities nevű szervezet évi konferenciáján, Ottawában, 2015. június 3-án tartott előadás.)
- ¹⁰ Karl Polanyi: *The Great Transformation*. Boston, Massachusetts, Beacon Press, 1985; Polányi Károly: *A nagy átalakulás*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.
- ¹¹ Én amellett érveltem (Desai 2013), hogy – együtt az EKF gondolatával – ezek voltak az első komoly elméletek a nemzetközi kapcsolatokról. A kulcsfontosságú művek ezen a területen olyan marxista munkák, mint Nyikolaj (Nikolai) Buharin: *Imperialism and World Economy*-ja (London, Bookmarks 1917/2003); Világgazdaság és imperializmus. (Reprint.) *Fejlődéstanulmányok 5: Egyenlőtlen nemzetközi csere vagy a cserepartnerek egyenlőtlensége*. Budapest, ELTE–MKKE; Rudolf Hilferding műve: *Finance Capital: A study of the latest phase of capitalist development* London, Routledge & Kegan Paul 1910/1981; *A fináncstőke*. Budapest, KJK, 1969; Vladimir Lenin: *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism: A popular outline*. Moscow, Progress, 1916/1970, ; V. I. Lenin: *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Népszerű tanulmány*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977; Rosa Luxemburg: *The Accumulation of Capital*. London, Routledge, 1913/2003; *A tőkefelhalmozás*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1979. A kulcsfontosságú nem-marxista munka ezen a területen John Hobson: *Imperialism: A study* (Ann Arbor, Michigan, University of Michigan Press, 1902/1965) c. könyve volt.
- ¹² London, Gollancz, 1934.
- ¹³ Ennek gyökereit nyomon követtem 2013-ban megjelent művemben (Desai 2013).
- ¹⁴ Alexander Gerschenkron: *Economic Backwardness in Historical Perspective: A book of essays*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1962.
- ¹⁵ A fejlett világról ezzel kapcsolatban lásd Chang, i. m., a fejlődő világról pedig: Alice Amsden: *Escape from Empire: The developing world’s journey through heaven and hell*. Cambridge, Mass., MIT Press, 2007.
- ¹⁶ Hogy ezt ma a kérdéssel foglalkozók széles körben, jóllehet öntudatlanul elfogadják, azt jól mutatja egy beszélgetés egy kis üzletemberrel, akinek a nézetei a tipikus neoliberális felfogásnak feleltek meg, mégis, amikor a kínai gazdasági kihívásról panaszkodott, azt mondta: „jogtalan előnyük” van: a tervezés hatása.
- ¹⁷ Radhika Desai: Look back in Hope? Reassessing Regulation Theory, in: Kees van der Pijl ed.): *The International Political Economy of Production*. Cheltenham Edward Elgar, 2015.
- ¹⁸ Jóllehet az, hogy vajon ez a dominancia „hegemóniának” nevezhető-e, kétséges. Lásd James Parisot: Expanding Geopolitical Economy: A Critique of the Theory of Successive Hegemonies, in: Radhika Desai (ed.): *Theoretical Engagements in Geopolitical Economy*. London, Emerald, 2015.
- ¹⁹ Charles Kindleberger volt ennek az elméletnek a voltaképpeni megalapítója. Lásd a *Geopolitical Economy* 5. fejezetét.

- ²⁰ A fogalom Arno Mayertől származik. Lásd *The Persistence of the Old Regime* c. munkáját. New York, Pantheon, 1981.
- ²¹ Emellett érveltem jómagam India, és érvelt Martin Hart Landesberg Kína esetében.
- ²² 1961-ben nyolc amerikai nagybank és hét európai ország fogott össze a dollár aranyárának stabilizálása és a Bretton Woods-i pénzügyi rendszer megmentése érdekében, ez volt az ún. London Gold Pool. (A ford.)
- ²³ Robert Brenner: *The economics of global turbulence: The advanced capitalist economies from long boom to long downturn, 1945–2005*. London, Verso, 2006 és „What is good for Goldman Sachs is good for America: the origins of the current crisis. 2009. www.sscnet.ucla.edu/issr/cstch/papers/BrennerCrisisToday October 2009. pdf
- ²⁴ A korábbi szocialista országokról van szó. (A ford.)
- ²⁵ A „valutakigyó” a nyugat-európai országok kölcsönös megállapodása volt 1972-ben, amely a nemzeti valuták kölcsönös átválthatóságának árfolyamait szabályozta. (A ford.)
- ²⁶ A „rozsdaoövet” (*rustbelt*) az Egyesült Államokban használt kifejezés azokra a korábbi ipari városokra, ahol az ipar lehanyatlott és a lakosság jelentős része munkanélkülivé vált. (A ford.)

(Fordította: Szalai Miklós)

Eredeti megjelenés: *Geopolitical Economy: the Discipline of Multipolarity*. *Valdai Papers*, 2015/24. 1–12.